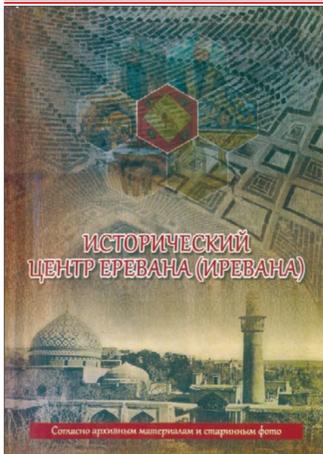

Erməniliyin bəşəri barbarlığı, vəhşiliyi tərəqqipərvər dünyanın nifrəti ilə xatırlanmalıdır

İrəvanın tarixi mərkəzinin faciəsi

Oxuculara təqdim etdiyimiz "İrəvanın Tarixi Mərkəzi" kitabı qədim İrəvan (indiki Yerevan) şəhərinin 1918-ci ildə Ararat (erməni) respublikasına paytaxt kimi verilməsi faciəmizin 100 illiyinə həsr olunmuşdur. Burada tarixi məlumatlar, sənədlər və fotoşəkillər 100 illik bir müddətdə İrəvan kimi gözəl bir şəhərin tarixi görüntüsünü yerlə-yeksan edib, barbarcasına erməniləşdirmənin əyani faktıdır.

Müəllif Fuad Axundov və kitabın yaranmasında əməyi olan bütün şəxslərə minnətdarlığımızı bildiririk. Amma heyf ki, belə vacib bir kitab cəmi 200 nüsxə buraxılıb. Qat-qat böyük tirajla dünyanın neçə aparıcı dilində nəşr edilmiş məqsəduyğun olardı.

"RESPUBLİKA".

"Bizim tarixi torpaqlarımız - İrəvan xanlığı, Zəngəzur, Gəyçə. Bizim gənc nəsil və bütün dünya bu haqda bilməlidir. Sadəm ki, bu məsələyə - bizim əzəli torpaqlarımızın tarixi ilə əlaqədar bu gün böyük elmi əsərlər yazılır, filmlər çəkilir, sərgilər təşkil edilir. Qarşıdakı illər biz bu istiqamət üzrə daha fəal olmalıyıq, dünyanın müxtəlif yerlərində sərgilər, təqdimatlar keçirilməlidir. Çünki İrəvan bizim tarixi torpağımızdır və biz azərbaycanlılar bu tarixi torpaqlarımıza qayıtmalıyıq. Bu bizim siyasi və strateji məqsədimizdir və biz təcridən buna yaxınlaşmalıyıq".

İlham ƏLİYEV,

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti.

Müasir Ermənistanın yerləşdiyi ərazi yer üzündə ən mürəkkəb politetik (çoxmillətli) məkanlardan biridir. Qafqaz, Türkiyə, İran bəzən hətta qonşu kəndlər müxtəlif dillərdə danışır. Bu, çoxəsrlik təkamül proseslərinin nəticəsidir, çünki bölgədə çoxlu ticarət yolları keçirdi və o, mürəkkəb miqrasiya proseslərini məruz qalıb. Bu zəngin politetik bir mühitdə müasir Ermənistanın mono-etnikliyi təbii təkamül prosesinin nəticəsi olmayan bir fenomendir.

Məsələn, İspaniya və Yaponiyanın mono-etnikliyi təbii, çünki onlar mürəkkəb miqrasiya proseslərinə məruz qalmayıb və dörd tərəfdən su ilə əhatə olunublar. Lakin Ermənistan çoxmillətli dövlətlər - Azərbaycan, Gürcüstan, Türkiyə və İran tərəfindən əhatə olunmuşdur. Buna görə də əhalisinin mono-etnikliyi və hətta xarici görünüşü ətraf ölkələrin xarici görünüşü və milli müxtəlifliyi ilə kəskin ziddiyyət təşkil edir.

Aydındır ki, Ermənistanın belə bir dəyişikliklərə gətirib çıxaran proseslər hissə olunmaya bilməzdir. Tarix dəqiq elmdir. O, Ermənistanın ətraf ölkələrdən belə kəskin fərqli olmasının səbəbini müəyyən və asanlıqla izah edə bilər.

Tarixi Azərbaycan və Gürcüstan torpaqlarına ermənilərin köçürülməsi, indiki Ermənistanın ərazisində, eləcə də Gürcüstan və Azərbaycan ərazilərində tamamilə erməniləşdirmə siyasətinə gətirib çıxardı. 1828-ci ildə ermənilərin Qafqaza köçürülməsini şəxsən icra edən Qacar dövlətindəki Rusiya səfiri, XIX əsrin böyük rus şairi A.Qriboyedov ermənilərin əbədi olaraq burada yerləşdiriləcəyindən və bu torpaqlara sahib olacağından yerli müsəlman əhalisinin qorxduğunu vurğulayıb.

Yerli əhalinin qorxulan tamamilə doğru çıxdı. Ləğv edilmiş İrəvan xanlığının ərazisindən XIX-XX əsrlərdə, sonra isə burada yaradılmış Ermənistanın bütün azərbaycanlı əhalini qovdu - bu isə neçə yüz min insandır. Beləliklə, etnik təmizləmə və soyqırım 1990-cı ildə azərbaycanlıların Sovet Ermənistanından tamamilə qovulması ilə sona çatdı. Lakin bununla iş bitmir. İrəvan xanlığına yaşayın azərbaycanlıların əsrlər boyu yaratdığı bənərsiz, gözəl mədəniyyət və memarlıq abidələri də tamamilə yerlə-yeksan edilmişdir. Ümumilikdə, 800-dən çox məhv edilmiş tikililər: məscidlər, saraylar, karvansaralar, hamamlar və digər ictimai binalar təkcə müasir İrəvan şəhərinin tarixi mərkəzində yerləşir.

Hazırda Yerevana xaricdən gəlmiş insanlar şəhərin orta əsrlərə aid tarixi memarlıq mərkəzinin mövcud olmasına təəccüb edirlər. Axi hər bir şəhər, illah ki, eger söhbət paytaxtdan gedirsə, öz "vizit kartı" - tarixi mərkəzi olur və bu şəhər hakimiyyətin və sakinlərin xüsusi qürur və qayğı predmetinə çevrilir. Məsələn, tiblislilər üçün bu Nannqala, Meteh məbədi, bakılılar üçün isə İrəvan şəhər, Qız qalası, Şirvanşahlar sarayı olduğu kimi. Yerevanda isə belə abidələr yoxdur. Burada ortaya tamamilə qanunauyğun və kifayət qədər sadə suallar çıxır: Bəs öz şəhərlərinin çoxəsrlik tarixini iddia edən yerəvanlılar nə ilə qürurlanırlar? Yerevanın yaşının guya qədim Romadan çox olduğunu söyləyən ermənilər nəyə əsaslanırlar? Əlbəttə buna aydın cavab verilmir. Bunun səbəbi var. Əvvəla, əsas XVI əsrdə qoyulmuş bu Azərbaycan şəhərində praktik olaraq orta əsr tikilisi qalmamışdır. Erməni millətçiləri ölkədə müsəlman sivilizasiyasının izlərini itirmək üçün onun tarixi memarlıq və mədəni irsini məhv etmişlər. Öz şərq tərəcəyə ilə məşhur olan şəhər tanınmaz dərəcədə dəyişdirilmişdir. Bu dəhşətli proses bilərəkdən həyata keçirilmiş və tarixi özünüklüşdür.

mək məqsədi güdmüşdür. İkincisi, bu gün Yerevanın ən əhəmiyyətli tarixi memarlıq tikilisi Göy məscidi sayılır. Yeri gəlmişkən, o da ermənilər tərəfindən iki dəfə — 1918 və 1955-ci illərdə oda qalanmışdır. Hazırda onu fars məscidi kimi qələmə verməyə çalışırlar və indi məscidin ərazisində İran mədəniyyəti mərkəzi yerləşir...

Bu gün böyük təəssüf hissilə qeyd etməli oluruq ki, Yerevanın, daha dəqiq desək, İrəvanın nə vaxtsa öz memarlıq üslubuna malik olan və qeyri-adi koloriti ilə seçilən tarixi mərkəzi məzmunuz, simasız olmuşdur. Erməni millətçiləri tərəfindən planlı və məqsədyönlü şəkildə vəhşicəsinə həyata keçirilən dağıntılar nəticəsində şəhərin əsas tarixi hissəsi əsrlər boyu yitirdi və qədim simasını itirmişdir.

2011-ci ildə İrəvan qalasının 500 yaşına tamam ola bilər. Bununla əlaqədar Bakıda 2011-ci ilin dekabrında Azer-Globe ictimai-siyasi tədqiqatlar institutu nəzdindəki Qafqaz tarixi mərkəzinin təşkil etdiyi konfrans olmuşdur. Orta əsrlər Azərbaycan memarlığının incilərindən olan bu qala əsrlər boyu görünləri valeh olmuşdur. Lakin bu qədim memarlıq şəhəri indiyə qədər yalnız xatirələrdə, köhnə fotoşəkillərdə və arxiv sənədlərində hiş olunmuşdur, belə ki, Sovet Ermənistanı dövründə o tamamilə dağıdılmışdır. Ermənilər bu barədə susmağı üstün tuturlar.

Bununla belə, Ermənistan Bakıda İrəvan qalasının 500 illiyinə həsr olunmuş tədbirə dərhal reaksiya verdi. Ermənilər bu haqda eşidən kimi orta əsr İrəvan qalasının hara yoxa çıxmasını əsaslandırmağa çalışdılar. Lakin qalının mərhələ-mərhələ vəhşicəsinə məhv edilməsi faktının dünya mətbuatında və ictimaiyyətdə ikrah doğurduğunu anlayın Yerevanın hakimiyyət dairələri vəziyyətdən çıxmaq üçün adətli üzrə fındıldağa el atmalı oldular. 2012-ci ilin fevralında Yerevan meriyası guya şəhərin XIX əsrin sonları — XX əsrin əvvəllərinin memarlıq simasını yenidən yaradılmasını nəzərdə tutan "köhnə Yerevan" adı altında layihəyə başlanıldığını elan etdi. Lakin maraqlıdır ki, düşünülmüş plana görə nəzərdə tutulub ki, paytaxtın müxtəlif guşələrindən salamat qalmış 100-150 illik tikilinin yeri dəyişilsin və meşəsdə guya o olub ki, tarixi mərkəzin bənərsi yaradilsin. Daha doğrusu, bir vaxtlar mövcud olan İrəvanın orta əsrlər mərkəzinin əvəzinə XIX əsrin sonu — XX əsrin əvvəllərinin memarlığından saxta bir şey düzəldilməli idi. Amma sual doğur: eger Yerevan dünyanın ən qədim şəhəri statusuna iddialıdır, onda bəs onun qədim memarlıq abidələri haradadır?

Bu layihənin planlaşdırıldığından xəbər tutan Azərbaycan bunun həyata keçirilməsində Ermənistan hökumətinə köməyi təklif etmişdir. Çünki məlum idi ki, indiki Ermənistan hakimiyyəti öz "köhnə Yerevan" uydurmasını ortaya atıb dünya ictimaiyyətinə aiddir və öz vəhşiliklərinin izlərini ört-basdır etmək üçün növbəti cəhd edirlər. Müsəlman Azərbaycan memarlığına məxsus olmuş İrəvanın (indiki Yerevanın) əsl orta əsrlər simasından danışarkən Azərbaycan tərəfi qeyd etmişdir ki, onun ilkin görünüşünün yenidən yaradılması, ermənilərin az qala 8000 il burada yaşadığı və regionda yeganə etnos təşkil etdiyi iddiasında bulunan erməni ideologiyası postulatlarına daban-dabana ziddir. "Eger Yerevanda həqiqətən şəhərin əvvəlki tarixi simasını bərpa edilmişini istəyirsinizsə, biz erməni tərəfinə lütfkarcasına şəkil və çertyojları təqdim edə bilərik" (Fuad Axundov, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Administrasiyası).

Lakin Yerevan meriyası bu təklifi mənasız "hesab etdi". Onlar dedilər ki, "bizdə bütün zəruri layihələr, çertyojlar, sənədlər və foto-

şəkillər var". "Özünü Ermənistan paytaxtının bilicisi kimi göstərən və erməni tərəfində mövcud olmayan hansısa materiallara malik olduğunu düşünənlərin köməyinə ehtiyac yoxdur".

Beləliklə, Ermənistan rəsmiləri Azərbaycanın köməyindən qəti şəkildə imtina etdiyi üçün bir vaxtlar Yerevanın tarixi mərkəzinin necə göründüyünü göstərmək məqsədilə tarixi fotoşəkillərlə dolu kitab-albom nəşr etmək qərarına gəldik (Fuad Axundov). Rus fotoqrafiyasının pioniəri Dmitriy İvanoviç Yermakovun çəkdiyi bu fotoşəkillər müasir Yerevanın baş planı yaradıcılarının əsl niyyətlərini əyani surətdə göstərir. Bu nadir şəkillər baxdıqca xəyal bizi həmin illərə aparır, o vaxtkı hadisələr bir-bir gözümüz önündə

Ереванцы выражают недовольство действиями властей. Но увы, это всего лишь один эпизод многовековой эпопеи уничтожения следов истории азербайджанского прошлого. Еще более вопиющие факты не попали в объектив фотокамер

canları. Bir sözlə, bu fotoşəkillər hər şeyi özləri neq edirlər.

Ermənilər tərəfindən Azərbaycan xalqının təkrarsız maddi irsini məhv edilməsi siyasəti davamlı surətdə həyata keçirilir, İrəvan qalasında kiçik tikililər — saraylar, məscidlər, bazarlar, karvansaralar, hamamlar və s. orta əsr tikililəri sünü şəkildə yarırsız hala salınır və dağıdılır. İrəvanda məhv edilmiş bu abidələrdən hər biri, bu gün, yubadılmışdan YUNESKO-nun Ümumdünya mədəni irsi siyahısına düşərdi. Qalının acınacaqlı vəziyyəti XX əsrin əvvəllərində imperator Moskva arxeoloji cəmiyyəti İrəvanın quberniya rəsmiləri arasında qızgın yazışma predmeti olmuşdur. Imperator arxeoloji komissiyası restavratsiya iclaslarında iki dəfə — 1910-cu ilin 6 oktyabrında və 1912-ci ilin 17 mayında — İrəvan qalasının Sərdar sarayı məsələsi müzakirə edilmişdir. Keçirilmiş müzakirələr nəticəsində imperator arxeoloji komissiyası qərar vermişdir: 1) Saraya texniki baxış aktlaşdırılsın; 2) N.Marrdan saraya yerində baxmaq xahiş edilsin.

Imperator arxeoloji komissiyasının tapşırığı ilə saraya baxış keçirən akademik N.Marr bu haqda hesabat tərtib etmişdir. Hesabatı soyuqqanlılıqla oxumaq mümkün deyil, hər bir təfərrüat ürək sıxır. Akademikin dediyinə görə zaman və zəlzələ, əlbəttə, Sərdar sarayına öz təsirini göstərmişdir, lakin bu iki faktorun yetirdiyi zədələr ona görə böyükdür ki, son iki onillikdə keçmişin bu gözəl abidəsinə hər bir diqqət verilmişdir. O qeyd edir ki, əksinə proses gedir, yeni sarayın təzliklə məhv olmasında maraqlı göç qabağındadır və o, insan əliylə məhv olur.

Akademik N.Marr İrəvanın və Qacar imperiyasının hökmdarlarını, eləcə də qədim

dəstə qəhrəmanlarını təəssüm etdirən güzgü zəlin yeddi unikal portretlərinin acınacaqlı aqibətindən danışarkən qeyd edir ki, onlar divar oyuqlarından çıxarılmayaraq ele qaşınıb-qoparılib ki, kənarlarında parçalar qalıb. Sonra o yazır ki, güzgü hissələr, o cümlədən tavanın karnizinin işləmələri eynən güzgü zəlin tağtavan kimi daşa tutulub ele sındırılmışdır ki, şüşə qırıqlarının əlindən döşəməyə ayaq basmaq olmur. Zəlin iki yan otağını ayaqoluyaya çeviriblər. Baxmayaraq ki, məhz bu iki otaqların birində 1837-ci ildə I Nikolay gecələmiş və öz əliylə bunu divarda qeyd etmişdir. Sonra alim gördüyünə şahidlik edərək deyir ki, güzgü zəlin şüşəli hör-güsünün bir hissəsi dağıdılmış, həmçinin açıq boz plitələr, cilalanmış mermərdən fon-

dələrin axtarılib tapılmasıyla yalnız gücləndirilir, özü də İran və Türkiyə ilə yaxın qonşuluqda olduğumuz üçün. Xüsusən Sərdar sarayına qayğılı münasibəti rus imperatorunun (yəni I Nikolayın) və rus yazıçısının (yəni A.S.Qriboyedovun) xatirəsi dikte edir. Yeri gəlmişkən, deyilənə görə Sərdar sarayında "Ağıldan bala" komediyasının ilk tamaşalarından biri göstərilmişdir.

Rusiya imperatoru II Nikolayın İrəvan şəhərinin fotoşəkilləri ilə şəxsən tanış olmasına, onun gözəlliyinə heyranlığına və onun bərpasına göstəriş verməsinə baxmayaraq, bu istiqamətdə heç bir iş yerinə yetirilməmişdir.

Beləliklə, İrəvan rəsmilərinin cinayətkar münasibəti İrəvan qalası tikililərinin bir hissəsinin dağıdılmasına, müxtəlif nadir freskaların, rəsmlərin və Xan sarayı əmlakının oğurlanmasına gətirib çıxarmışdır.

Artıq sonra bir-birini əvəz edən tarixi hadisələr sırası nəticədə orta əsrlər Azərbaycan mədəni mirasını tamamilə məhv edilməsini və bütün azərbaycanlı əhalinin Ermənistan total surətdə qovulmasını şərtləndirmişdir.

Qanlı etnik təmizləmələr sayəsində hələ İrəvanda əhalinin 70 faizini təşkil edən azərbaycanlılar 1918-ci ildə artıq 20 faizə düşmüşlər (indiki Ermənistan bu rəqəm sifirdir). Azərbaycan toponimləri və hidronimlərinin sayı 2 mindən 60-a enmiş (hazırda bu göstərici də sifira yaxındır). Azərbaycanın min tarixi binasından isə ikisi-üçü salamat qalmışdır.

İrəvan şəhərinin tarixi hissəsinin bənərsiz memarlıq abidələrlə yoxa çıxması Ermənistan üçün həmişə cavabı müşkül, başağrıli məsələ olmuşdur. Yeri gəlmişkən istənilən fındıldağın çəkinməyən erməni tərəfi tarixə el qəzərlər və aşkar faktları danaraq həmişə absurd versiya sınımağa çalışır ki, guya Yerevanın orta əsrlər mərkəzi ruslar tərəfindən məhv edilmişdir. Bu mənasız iddia cəfəngiyatdır. Əvvəla, tarixi sənədlərdən göründüyü kimi, qala rus-İran müharibəsi zamanı cüzi zədələr əlsa da salamat qalmış, lakin ermənilər tərəfindən qəret edilmişdir.

Yerevan Müəllimlər Seminariyasının müəllimi K.Şulginin məktubu bunu aydın göstərir: "...Sərdar sarayı onların qarətindən böyük xəter görmüşdür: hansısa Asatur deyilən meyxanaçı araqı qarət edilmiş daş-qaşa dəyişərək ele varlandı ki, nəvə-nəticəsinə sanballı var-dövlət qoyub getdi". Rus ordusu qalana dağıtmamışdır. Xanlıq ləğv edildikdən, erməni vilayəti, ardınca isə İrəvan quberniyası yaradıldıqdan sonra belə qala şəhərin qəlbli olaraq qalırdı. Nəinki məşhur tarixçilər, arxeoloqlar, memarlar, hətta rus imperatorları — I Nikolay və II Nikolay öz səslərini onun müdafiəsi üçün qaldırmışlar. Lakin gələ, köçürülmə ermənilərin İrəvandan Azərbaycan izlərini qazıb-süpürmək məqsədilə etdikləri vəhşiliklərin qarşısını heç nə almamışdır.

Z.Korkodyanın 1932-ci ildə nəşr edilmiş "Sovet Ermənistanının əhalisi" kitabında aşkar surətdə yazılıb ki, XIX və XX əsrdə qeydə alınmış 2310 yaşayış məntəqəsindəki 2000-ə yaxın toponim türk mənşəlidir.

Yerevanda və Ermənistanda ermənilərin Azərbaycan orta əsrlər mirasının məhvəinə yönəlməsi 100 illik barbarlıq planı belə nəticələndirmişdir.

Şübhəsiz İrəvan-Yerevan bu iyrcə planın yeganə qurbanı deyil, lakin o, həyata keçirilən eksperimentin müvəffəqiyyətlə reallaşdığı və sonralar bu qondarma respublikanın bütün ərazisinə yayıldığı birinci şəhərdir.

Ruscadan tərcümə edən: Üfət KÜRÇAYLI.

"Tamanyan başqa vektorun da - şəhərin köhnə maddi substansiyasının amansızcasına məhvini - təməlini qoyub. Bütün planlaşdırma ədəb-ərkanı ilə yanaşı, demək olar ki, bütün tikinti 1924-cü ilin planı üzrə - təzə, müntəzəm, kvartal normayladır".

"Bu gün görünür ki, Tamanyan təzə Yerevan kəşf edərək, köhnəsinə münasibətdə, onun bütün ənənəvi əlamət və nişanələrinin, stereotip və işarələrinin ləğv edilməsini nəzərdə tutan köhnələri məhv etmək strategiyası çərçivəsində hərəkət edirmiş".

"A.Tamanyana görə, baş plan "köhnə şəhərin saxlanması nəzərdə tutmurdu" (yəni, onun dağıdılmasını nəzərdə tuturdu. - F.A.).

"Bircə nəticə çıxır: erməni rəsmiləri Yerevanın mərkəzinin qədim simasının qorunub saxlanması haqda heç vaxt qərarlı olmayıblar".

"Yerevanda köhnə şəhər, onun klassik anlamında, bu gün artıq yoxdur".

A.İvanov, 2012-ci il.

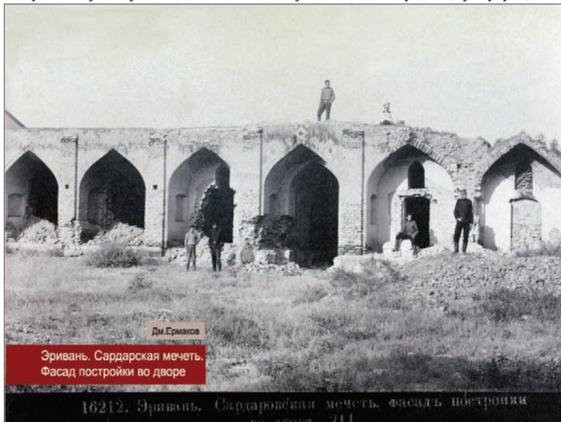
"2006-cı ildə Ermənistan hökuməti inzibati bölgü haqqında qanunda dəyişiklik etdi. M.Vardanyanın xəbər verdiyi kimi, bununla əlaqədar "daha 52 addım, onların "qulağa xoş gəlməməsi" və "xarici" tərkibli olması səbəbindən dəyişdirilməsi gözlənilir".

"Xəritədə 40 minə yaxın coğrafi ad qeyd edilmişdir, bunların 8-10 minə yaxını xarici coğrafi addır və onlar erməni sözləri ilə dəyişdiriləcəkdir".

M.Vardanyan, 2006-cı il.

"Əvvəllər Ermənistan ərazisində mövcud olmuş Yerevan, Eçmiədzin, Yeni Bəyazid, Aleksandropolsk, Zəngəzur, Dilican, Pəmbək qəzalarında 2310 yaşayış məntəqəsindən 2000-i Azərbaycan türklərinə məxsus idi".

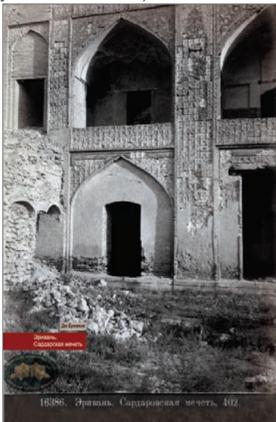
Z.Korkodyan.

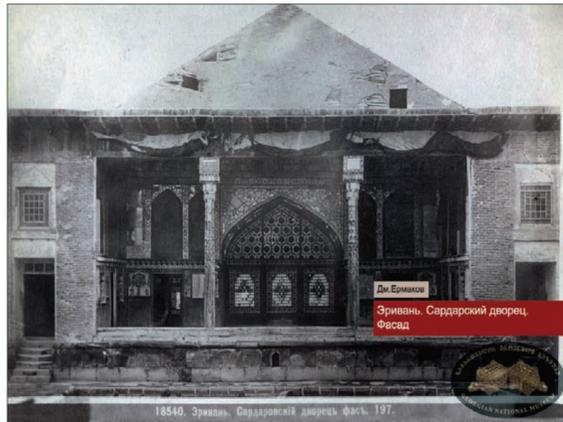
1622. Эривань. Сардаровская мечеть. Фасад постройки во дворе

На руинах средневековой азербайджанской архитектуры XVI века сегодня красуется советская архитектура

1636. Эривань. Сардаровская мечеть, 102

1854. Эривань. Сардаровский дворец. Фасад